

Олена Гаврилюк,
Алла Борисюк

ДОСЛІДЖЕННЯ І РЕСТАВРАЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО БАРАБАНА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

У НМІУ зберігається велика й цікава колекція військового обмундирування, зброї та спорядження. Одним із найцінніших експонатів цієї колекції є барабан, який у книзі надходжень зазначений як «Барабан військовий другої половини XVIII ст., інв. № 3–570 (рис. 1, 2, 3). Барабан був переданий до колекції НМІУ в 1950 р. з Тульчинського краєзнавчого музею, але на ньому також є бирка з написом «Артилерійський історичний музей, Ермітаж, 1812 рік». Згідно з обліковою документацією НМІУ датується він «Російська імперія, кінець XVIII – середина XIX ст.».

Рис. 1.

У 2013 р., зважаючи на незадовільний стан збереження барабана та необхідність поповнення експозиції музею єдиною у колекції пам'яткою такого типу і періоду, він був направлений на реставрацію у Відділ наукової реставрації пам'яток НМІУ. Реставрування барабана ми здійснювали вперше, тому ця робота виявилася цікавою, як з професійного боку, так із дослідницького.

Термін «барабан» тюркського походження, відомий з середини XIV ст. і означає ударний мембранофон, тобто інструмент, що створює звук від удару по натягнутій мембрані [9, 686–688]. Вперше барабани для передачі сигналів-наказів застосували швейцарці. Швейцарський барабан згодом трансформувався в малий барабан «сайд-драм» (пер. з англ. «барабан, який носять на боці») [4, 372–797]. Битва за Семпак (1386) була першим відомим в історії прецедентом використання барабанів у військовій кампанії. Решта Європи звернула увагу на ці військові музичні інструменти у битві при Мариньяно (Італія, неподалік Мілана) в 1515 р. [8]. Оркестри відтоді стали головним засобом оперативного управління військами. Барабани панували в усіх європейських арміях. Їх використовували для трансляції сигналів, керування побудовами, зупинки маршу, розширення, ущільнення, прискорення або уповільнення руху військ, а також під час парадів. Військове життя табору вимагало щоденних сигналів: підйом, сніданок, виклик до хворого, збори, обід, вечеря, відбій, комендантська година [8].

Німецькі князівства впровадили барабанну військову музику в 1500–1600-х рр. У 1600–1700-х рр., з появою швейцарських найманців, барабанна музика з'явилася і у французькій армії. У британських військах (крім шотландських полків) її почали використовувати після 1714 р. [10].

Рис. 2.

У середньовічного військового барабана не було усталеної форми та розміру. Основними його характеристиками були циліндричний корпус і два шкіряних денця, скріплені між собою мотузкою перетяжкою. Барабанщик міг змінювати ступінь натягання шкіри, змінюючи довжину мотузки або шнура. Спочатку на барабані грали однією рукою (іншою тримали сопілку або флейту), пізніше – обома, користуючись дерев'яними або кістяними паличками [8].

Російське військо вперше застосувало накри – обтягнені шкірою мідні казани – у 1552 р. при облозі Казані. Вершники прив'язували накри перед сідлом та били в них руків'ям батога. У російській армії були і великі бубни, які перевозили четверо коней, а били в них восьмеро людей [4, 372–797]. Малий барабан з'явився в російському війську наприкінці XVI – початку XVII ст. разом з іноземними найманцями [3, 394]. Петро I видав наказ про перебування у кожному військовому з'єднанні барабанщика [6], в обов'язки якого входили супровід війська на марші та передача сигналів в бою [5, 16].

Рис. 3.

Російський барабан XVII ст. за конструкцією відрізнявся від європейських. У російського – кадло було набране з дощечок, на кшталт бочки, і обтягнуте тканиною, у європейських – виготовлене з гнutoго шпону. Зсередини до дощечок дерев'яними та металевими цвяхами прибивали три лозові обручі. Власне барабан складався з дерев'яного кадла (козуба) і двох обручів для натягання шкіри. Барабанні козуби покривали розписом або позолотою по тканині. На тогочасних зображеннях розпис барабанів мав вигляд витягнутих рівнобедрених трикутників-клинів, розфарбованих в «мундирні» кольори полків. Були й інші варіанти декору. Носили барабани на шкіряних або шовкових перев'язках з металевими гаками, пряжками і запряжником. У другій половині XVII ст. тасьма барабанів була завдовжки два аршини (144 см) та завширшки 1,5 вершка (6,75 см). Від вологи барабани захищали суконні чохла або валізи [7, 39–48].

Корпус досліджуваного барабана виготовлений з суцільного товстого листа (4–5 мм) шпону, згорнутого у трубу внакладку; місця з'єднання листа проклепані пунктиром з цвяхів із залізною круглою шляпкою. Розпис має вигляд рівнобедрених трикутників чорного і червоного кольорів, які дотикаються основами та розміщені вершинами по горизонталі (одна вертикаль чорних трикутників, інша червоних). З усіх сторін фігури розділені білою тонкою лінією. Візуально ледь помітні вертикальні хвилясті лінії, які розширюються донизу. Ймовірно, це попередній розпис. Колір розпису нижнього шару такий само, як і верхнього – червоний і чорний, це можна помітити, уважно обстеживши місця втрати верхнього шару.

Під другим шаром є ще один розпис, досліджений нами за допомогою рентгену: в центрі – зміщена донизу, схожа на обриси герба, світла пляма, одна сторона якої має змазаний край; у лівій нижній частині – зображення, яке нагадує скіпетр (центральну вісь перетинають дві хвилеподібні лінії); внизу розміщені три симетричні елементи, центральний з яких більший. По всій поверхні рентгенівського знімку ледь помітні елементи зображення.

На корпусі барабану розміщені скоба та гачок з мідного сплаву. У корпусі, на відстані 18 см від верхнього краю, біля шва-з'єднання листа, є наскрізний круглий отвір діаметром 1,9 см. Нижче отвору – металева скоба висотою 3 см і довжиною 12,2 см. На паралельній стороні, у верхній частині, – металевий гачок. Барабан має дві мембрани зі шкіри пергаментного типу. Нижня мембрана вкрита шаром білої фарби. Дерев'яні обручі, розташовані зверху на мембранах, мають по 8 наскрізних круглих отворів, крізь які протягнута мотузка, що скріплює конструкцію барабана. Обручі оздоблені геометричним орнаментом: угорі – чорні трикутники, знизу – червоні; між ними – біла лінія. На мотузках складені вдвоє і закріплені швом бунти – смуги товстої шкіри, вкриті шаром білої фарби.

У колекціях музеїв України військових барабанів дуже мало, а точних аналогів досліджуваного барабана не знайдено. У Національному історичному музеї Республіки Білорусь зберігається барабан з таким самим розписом, але інший за конструкцією. Атрибутований він як «Російський піхотний барабан першої чверті XIX ст.».

Другий шар розпису барабана чорно-червоними хвилеподібними лініями дає нам змогу його точно датувати. У описі російського обмундирування 1800–1801 рр. О. Вісковатого зазначено: «Въ то же время послѣдовала перемѣна и в обмундированіи флейщиков Лейбъ-баталіона Преображенскаго полка, состоявшая въ томъ, что имъ даны темно-зеленыя, суконныя кафтани, съ воротникомъ, обшлагами и подбоемъ красными, съ полами немного завороченными на верхъ, съ золотыми галунами, по всѣмъ швамъ, и съ широкимъ поясомъ, изъ краснаго стамеда, пришитымъ такъ, что напереді оный застегивался гладко, а назади былъ собранъ въ бантъ, съ висячими двумя концами. Также, вмѣсто шляпъ, получили они красныя, суконныя шапки, обвитыя, внизу, бѣлымъ полотномъ, въ родѣ Турецкой челмы, и украшенныя бѣлым султаномъ, на подобіе бывшихъ въ то время у гусарскихъ генераловъ. Султанъ сей былъ вставленъ въ трубку, прикрѣпленную къ переду шапки и закрытую выпуклою, вызолоченною бляхою, продолговатой фигуры. Одинъ изъ полковыхъ музыкантовъ, въ строю, носилъ, введенный въ то время въ Россіи, Турецкій барабанъ, раскрашенный городками краснаго и чернаго цвѣтовъ, съ бѣлыми, между ними, каемками. Какъ въ-вышину, такъ и въ поперечникѣ барабанъ сей имѣлъ по 14 вершковъ» [2, 12]. Можемо припустити, що наш барабан був трофейним або потрапив у російську армію разом з європейським найманцем.

Рис. 4.

Під час рентгенологічного дослідження найнижчого шару розпису нам не вдалося встановити його походження внаслідок значних втрат та відсутності аналогів. Конструкція барабана (із гнутого шпону) підтверджує його приналежність до європейських барабанів кінця XVIII – початку XIX ст. [7, 42]. Наявність металевих скоб та гачків на корпусі вказує на те, що барабан мав струни під нижньою мембраною та перев'язь, які згодом були втрачені.

На реставрацію барабан надійшов у незадовільному стані збереження:

- пам'ятку вкривали пило-брудові нашарування;
- корпус був деформований у кількох місцях, мав розколи по горизонталі, численні тріщини та втрати деревини у місцях розколів, також мав осипи та втрати фарбового шару;
- верхня мембрана мала значні розриви – внаслідок усихання шкіри між краями розривів утворилася значна відстань (1–3 см);
- нижня мембрана мала 3 невеликі втрати у вигляді отворів розмірами 1,9×1 см; 1,1×1 см; 0,5×0,2 см;
- шкіра була пересушена, жорстка, ламка, деформована, з подряпинами, потертостями, втратами білої фарби і плямами коричнево-оранжевого кольору;
- мотузки були потерті, мали розриви волокон та втрати;
- металеві деталі вкривали продукти корозії.

Суттєвою вимогою до реставраційних робіт було обмеження втручання в первинний вигляд пам'ятки та дотримання єдиних правил і положень професійного рівня, тому ми:

- укріпили фарбовий шар та очистили дерев'яні кадло і обручі;
- усунули деформації нижньої частини корпусу;
- склеїли, укріпили та заповнили тріщини;
- очистили металеві деталі від жирно-брудових нашарувань та продуктів корозії, стабілізували та законсервували їх;
- видалили забруднення з мотузки, волокна пластифікували та склеїли місця розривів;
- шкіряні мембрани очистили після укріплення фарбового шару, продублювали місця розривів та втрат, і максимально виправили деформації шкіри (рис. 4, 5).

Особливо цікавим виявився процес дублювання розривів мембрани зі шкіри пергаментного типу [1]. Не знайшовши готової аналогічної шкіри для проведення дублювання, ми вирішили підготувати матеріал органічного походження з пластичними властивостями, візуально схожий на оригінал. Для інкапсуляції (укріплення з лицьового боку країв дублювання) нам була потрібна тонка пластикна прозора плівка. Пластичність є важливою вимогою до дублюючого матеріалу, тому що навіть незначні коливання атмосферної вологості призводили б до його відшаровування або розриву. Матеріали для дублювання також повинні були мати хороші адгезивні властивості для надійного з'єднання з матеріалом оригіналу. Тому було прийняте рішення використати для дублювання кишку барана, бо вона щільна, міцна, злегка прозора і візуально схожа на пергаментну шкіру пам'ятки. Після багатьох і тривалих експериментів над способом обробки підібраного матеріалу вдалося досягти бажаного результату. Ми отримали напівпрозорий пластикний матеріал подібного до оригіналу кольору і використали його як основу для дублювання. Для інкапсуляції застосували іншу методику обробки, результат якої дав нам прозору тоненьку плівку. Для «вичинки» ми використали розчини на основі поліетиленгліколей рідких та твердих фракцій (дозволені для використання в реставраційній практиці та безпечні для оригінальної шкіри мембран). Всі реставраційні заходи зафіксовані у відповідній реставраційній документації.

Рис. 5.

Майже 2 роки спостерігаючи за станом збереження пам'ятки при коливаннях температури у межах 18–250С і відносній вологості у межах 40–60% ми помітили, що дублююча основа залишається доволі пластичною та міцно тримається.

Рис. 6.

Після тривалої та цікавої для нас дослідницько-реставраційної роботи барабан набув експозиційного вигляду і зайняв достойне місце на виставці відреставрованих пам'яток «Повернені до життя» (рис. 6).

Джерела та література

1. **Барабан на Русі в 13 веке** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://targity.io.ua/s17841/baraban_na_rusi_v_13_veke – Дата звернення: 14.11.2015 р. – Назва з екрана.
2. **Вискаватов А.** Историческое описание одежды и вооружения Российских войск // **Издание Главного интендантского управления.** Ч. 9. Санкт-Петербург, 1900.
3. **Военная энциклопедия.** Т. 1. Санкт-Петербург, 1911.
4. **Успенский Г.** Опыт повествования о древностях русских. Харьков, 1818.
5. **Дирин П.** Потешные полки Петра Великого // **Русский архив.** 1882, Вып. 5, кн. 3.
6. Древнейшая профессия: барабанщик / История ударных инструментов и их место в оркестре и жизни // **Вечерняя Москва.** 16.05.2008, № 84.
7. **Мальшев В.** Коллекция прусских гренадерок Санкт-Петербургского Военно-исторического музея // **Мат. науч.-практ. конф. «Будущее прошлого: расширение доступа и сохранность коллекций».** Вып. 3. Санкт-Петербург, 2000.
8. **Мищенко С.** **История появления барабанов в России** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dennisdrums.com/2012/12/istoriya-poyavleniya-barabanov-v-rossii> – Дата звернення: 11.11.2015. – Назва з екрана.
9. **Российский гуманитарный энциклопедический словарь. Т 1: А–Ж.** Москва, 2002.
10. **Швейцарский барабан (swissdrum)** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.channelingstudio.ru/drums.shtml#swiss> – Дата звернення: 9.11.2015. – Назва з екрана.